

Herètics com a vampirs¹

En català, el terme herètic, significa “persona que sosté una heretgia”². S’aplica sobretot a un membre d’una església que sosté creences oposades a les doctrines oficials d’aquesta església. El significat en rus д’еретик (eretic) és essencialment el mateix, “el seguidor d’una heretgia, aquell que es desvia dels dogmes de l’església predominant” (Oinas 1978). Ara bé, al nord de Rússia principalment, els “heretges” s’han convertit en un grup heterogeni de bruixots, bruixes i vampirs anomenats *eretik*, *eretnik*, *eretica*, *eretnica*, *erestun* i d’altres formes. El famós folklorista, dialectòleg i etnògraf Dmitry Konstantinovich Zelenin (1878-1954) incloïa els heretges (еретник) entre els fetillers (зауберер, zauberer) i assenyala que no pertanyen a les forces del mal i no tenen cua (Zelenin: 395).

Al nord de Rússia i a la Sibèria, els heretges apareixen després de morts com a malèvols vampirs assedegats de sang. A la zona de Šenkursk a la Carèlia³ un “eretik” era “una persona que no creu en Déu i que repudia les seves lleis o qui no és encara un Vell Creient” (Efimenko 1877: 106)⁴:

D’aquests hi havia alguns que vagaven a la nit pels llogarets, capturaven a la gent i se’ls menjaven. Els *eretiki* no estaven vius, sinó morts. Com a conseqüència, si esgotaven els nervis de la gent, aquesta es reunia a la tomba d’algun conegut bruixot en vida, l’obrien amb estaques, treien l’*eretik* que jeia bocaterrosa i el cremaven en una foguera o travessaven l’esquena amb un pal de trèmol El mag (*kudesnik*), bruixot (*znaxar*⁵) o danyador (*porelnik*) - que era anomenat “fetiller” (koldun) en vida, es convertia en un eretik després de la seva mort, i camina de nit i comença a menjar-se a la gent, com ha estat succeint durant segles. (Efimenko 1877: 186-187).

Aquesta descripció demostra que els *eretiki* apareixen ben definits: bruixots que es converteixen en vampirs després de la seva mort, devoren éssers humans, i són destruïts pel foc o per l’estaca.

Segons el *Diccionari de l’acadèmia russa*⁵, el terme *eretik* significa

“heretge”, “mestre d’heretgia”, el que no creu en el Déu veritable i no segueix els costums i ritus religiosos”; “qui s’associa amb l’esperit del mal; bruixot, fetiller”; i, finalment, “l’esperit del bruixot mort”.

A la Sibèria, *eretik* també significa “vampir”. Les idees sobre l’*eretik* com a un vampir són similars a les de Šenkursk: “Eretik ... un mort que surt de la tomba ... voltava com *eretik*, però van li van clavar un pal d’alber, després d’això es va aturar. Segons la mateixa font, *eretik* o *eretnik* s’utilitza àmpliament a Rússia, especialment al nord, com un insult (*Slovar’r...* 1892: 1, 123, 126). Amb la mateixa funció, també s’utilitza en Ludi⁶ i en Vepse (Posti 1977: 137).

Rybnikov presenta un tipus diferent de la forma heretge com a vampir (*ерестун, ertestun*) procedent d’Olonets⁷:

“Els bruixots malvats no deixen en pau als cristians, ni fins i tot després de la seva mort i es converteixen en *erestuny* (*ерестуны*) – o bé *xloptuny* (*хлоптуны*); *kloxtuny* (*клохтуны*); *šeptuny* (*шептуны*) –. Aprofiten el moment quan un veí es troba proper a la mort i, tan aviat com l’ànima ha abandonat el cos, entren en el difunt. Després d’això, succeeixen coses desagradables a la família. Hi ha *erestuny* que es “transformen a si mateixos”, és a dir, adquireixen la cara d’una altra persona i tracten d’integrar-se a la seva família o en una altra. Aquest *erestun*, pel que sembla, porten la vida que correspon a un bon camperol, però aviat la gent de la família o del poble comença a desaparèixer una darrera l’altra; l’*erestun* els devora. Per tal de destruir el bruixot transformat, cal prendre el fuet escaient per a un cavall amb molta càrrega i donar-li una pallissa immensa. Llavors ell es desploma i deixa el seu esperit. Per tal d’evitar que revingui a la vida a la tomba estant, cal clavar-li una estaca d’alber per l’esquena entre les espatlles (Rybnikov 1910: 189-190).

D’aquest fragment es dedueix que una persona normal i corrent pot esdevenir un vampir (*erestun*) pel fet que un malvat bruixot entra en el seu cos mentre s’està morint. Creences similars que semblen tardanes es troben entre eslaus del sud, com en el cas dels búlgars (Afanas’ev

1976; Perkoski 2012) o dels serbis (Karažić 1935: 82). Però a diferència d'aquests no es tracta de l'animació temporal d'un cadàver mort, sinó que l'*erestun* d'Olonets és un vampir animat per un viu.

L'*eretica* (en plural *ereticy*), conegut en el districte d'Elatomsk (centre-est de Rússia), és una figura variant. La següent és una descripció facilitada per Zvonkov:

És difícil d'explicar definitivament que són els *ereticy* en realitat. Segons la majoria dels relats, són dones que han venut la seva ànima al diable durant les seves vides i ara [després de la seva mort] estan vagant pel món, apartant la gent lluny de la seva fe genuïna. De dia caminen com a dones velles lletges en parracs, a la vesprada en barrancs malsans (поганых, *roganyx*), però a la nit entren en tombes enfonsades i dormen en els taüts de morts impius. Les Tombes enfonsades sovint es troben en els nostres cementiris parroquials; i, cadascuna d'elles es considera definitivament la llar de descans d'un *eretica*. Si vostè cau en una tomba fins a la cintura, es marcirà; i, si per accident veu un *eretica* allí, cessareu de viure en aquest món...

Els *ereticy* caminen només a la primavera i a la tardor. Si ells no es figuren en una tomba, entren a través de la xemeneia de la casa dels banys, xipolleja sorollosament, salta i balla al so del diable. Més endavant, una *eretica* així donarà a llum l'Anticrist (Zvonkov 1889: 77-78).

Usant aquesta descripció com a guia, hem d'estar d'acord amb Zvonkov que és difícil definir l'*ereticy* amb precisió. La seva figura és molt complexa. Que són bàsicament sectaris no es veu només en el fet que el terme signifiqui (*femella*) *heretge*, sinó pel fet que fan que la gent s'aparti de la seva fe. No obstant això, els *ereticy* també han manllevat nombrosos trets de les bruixes, com ho demostra la venda de les seves ànimes al diable, ballant a l'acompanyament del diable a la casa de banys i donant llum a l'Anticrist. Les reunions en els barrancs de la tarda i en els cementiris a la nit són molt similars als sabbats de bruixes a l'oest.

Dormir en les tombes enfonsades i en els taüts dels morts impius

tendeix a vincular els *ereticy* amb els vampirs. Les fatals conseqüències de caure en una fossa o veure una *eretica* – que marceixen i poden acabar amb la mort de la persona – són clarament vampirístics. Aquest vampirisme apareix gràficament en un nou episodi relatat per Zvonkov:

Se'm va explicar a Temirev que la filla d'un pagès morí. El pagès invità el seu padrí a sa casa, donant-li de menjar i beguda i li va demanar de cavar la tomba. Estant borratxo, el padrí, que havia pres una pala llarga, anà directament al cementiri. Trobà una tomba enfonsada, hi baixà i començà a cavar. La pala colpejà un taüt; i, de sobte, a través d'una branca podrida veié l'ull d'una *eretica*. El camperol saltà ràpidament i corregué a casa sense mirar enrere. Quan arribà, va pujar sobre el fogó, però l'*eretica* era allà i el mirava amb el mateix ull malèvol. L'home corregué cap al pati i després cap al pessebre, però la maleïda *eretica* se li havia avançat: estava ajaguda a la menjadora, estremint-se de demoníac riure. A partir de llavors el padrí va començar a marcir-se i marcir-se. Ells realitzaren serveis a Zosima i Savvatij, el ruixaren amb aigua beneïda, però res del que feren l'ajudà i el padrí morí (Zvonkov 1889: 78).

D'aquesta descripció cal remarcar l'ull de l'*eretica*. A Rússia i Alemanya hi ha la creença que els ulls oberts d'un cadàver poden ser letals (Afanas'ev 1976). Per aquesta raó, se'ls tancarien en el moment de la mort. Afanas'ev també assenyala que els caixubis creuen que quan un vampir (*wieszczy* o *wieszcy*) mor, el seu ull esquerre roman obert. Per a Oinas la narració de Zvonkov és sense dubtes una indicació que els russos, igual que els caixubis, estaven familiaritzats amb la tradició dels ulls oberts del vampir. Segons Vukanović (1976), els gitanos de l'antiga Iugoslàvia creien que algunes parts del cos humà, com ara l'ull, poden convertir-se en vampirs. En la història registrada per Zvonkov el padrí és constantment seguit per l'ull de la *eretica*. Oinas assenyala que l'ull sembla funcionar plenament com un vampir que extreu de la víctima l'alè vital i la marceix.

Oinas afegeix que mentre que l'esguard de l'*eretica* sembla ser un aspecte vampíric, d'altres trets, com la seva anticipació al padrí en els moviments i el seu riure demoníac, no ho són. El riure és típic de diversos esperits de l'aigua i del bosc.

Oinas s'entretén a recapitular allò presentat. D'una banda, que els exemples d'"heretges" (*eretik, eretnik, erestun, eretica*) mostren que s'ha retingut el significat bàsic dels termes com de seguidors de l'heretgia i apartats dels dogmes de l'Església Ortodoxa. Però el terme "heretge" ha adquirit una connotació fortament negativa com "una persona que treballa en màgia negra, bruixa, bruixot, mag," i s'utilitza com un insult. El mateix terme, amb les seves diferents variants també hauria arribat a denotar diferents tipus de vampirs: *eretik* – el mort, que surt de la tomba i es menja la gent; *erestun*, un vampir viu, reviscut per un bruixot que ha penetrat en el cos d'una persona en el moment del seu traspàs; i, l'*eretica*, l'ull que funciona plenament com un vampir. Els mitjans per a la destrucció d'aquests heretges seria cremar-los i estacar-los; i, en el cas de l'*erestun*, els assots. L'heretge com a vampir apareix principalment al nord de Rússia, a Sibèria, i en algunes parts del centre de Rússia.

El terme heretge (*eretik*), en el sentit de "vampir" i com a insult, apareixen també en la literatura russa. A *El burlador o contes eslaus* de Mixail Culkov (*Пересмешиник, или Славенские сказки*, 1766-1768), un pagès ric, un practicant de la màgia negra, immediatament després de la seva mort, provoca una lluita amb un gos al costat del seu taüt. El sacerdot en un primer moment es nega a enterrar-lo i a practicar els serveis fúnebres "a semblant *eretik* que té el dimoni a dins." Després que se'l pot inhumar, naturalment no roman a la tomba a la nit, sinó que passeja per la població; agafa la gent per la part de darrera dels seus caps; els llança per les finestres; i els arrossega per les seves barbes al llarg del carrer. La gent ha de deixar la població i només s'atreveixen a tornar després que un caçador ha executat el cadàver amb una destal (Zapadov; Makogonenko 1950: 99-100).

El comportament del cadàver en aquesta història no és la tradicional. Igual que un vampir, ell surt de la tomba a la nit, passeja pel poble i agafa la gent. No obstant això, ell no se les menja, com fa el vampir heretge de Rússia, però els danya. Segons Oinas és obvi que aquesta modificació és fruit de la fantasia artística de Culkov.

Zelenin suggereix que “la idea del vampir assedegat de sang ha penetrat només a Ucraïna (упыр o упур; upir o upur) i a Bielorússia (вупор o вўпор, vupor o vipor) des d'Europa Occidental; i, que no és conegut a la Rússia central europea. Aquesta idea aviat es va convertir en familiar aquí, ja que té molt en comú amb el culte indígena de la mort impura”. (Zelenin 1927: 393). Sembla força clar que la posició de Zelenin no se sosté. La creença en els vampirs està ben documentada entre els russos. El terme “vampir” apareix com el nom d'un príncep Novgorodain en un document de l'any 1047. Es tracta d'un colofó en un manuscrit del *Libre dels Salms* escrit per un sacerdot que transcriu el llibre del glagolític al ciríl·lic per al príncep Vladimir Yaroslavovich. El sacerdot indica que el seu nom és *Upir' Likhyyi* (Упирь Лихый), el que bé a significar quelcom “vampir pervers” o “vampir corrupte”. Aquest estrany nom ha estat citat adés com un exemple tant de la supervivència del paganisme adés per ladés per l de malnoms com a noms personals. El terme reapareix el 1495 en el nom d'un pagès *Makarenko upir'* (Макаренко упирь) a Veliki Nóvgorod. El terme també es troba en d'altres indrets més a l'oest, tant fent referència a onomàstics (*Klim upir'*, un camperol de l'any 1600) com topònims (*Upiry, Upirów*, etc.). També queda reflectida l'existència prèvia d'un culte amb sacrificis fets a ells pels textos dels clergues en la seva lluita contra ells (Moszyński 1976: 185; Tokarev 1957: 42; Vasmer 2004: 752).

Oinas, basant-se en Tokarev (1957: 41) afirma que el terme *упырь* (*upyr'*) era desconegut entre els russos de la zona central europea durant els darrers segles. Això planteja una aparent dificultat, car coneixien la noció de vampir, però mancarien d'un terme especial per a això. Oinas troba una possible solució en el fet que tals creences es van transferir als herètics i el terme “herètic” va estendre el seu camp semàntic per a incorporar el significat de vampir. Com a resultat, el terme *upyr* s'hauria esvaït als segles XVI i XVII. La transferència de la idea dels vampirs als heretges estaria relacionada per al lingüística i folklorista amb l'extrema crueltat amb què els heretges eren perseguits a Rússia.

Òbviament, les discussions teològiques no eren moneda corrent entre la gent del poble. Només podien presenciar la histèrica campanya empresa contra els heretges, els empresonaments i les execucions

brutals. La unió dels poders eclesiàstics i civil, inclosos els grans prínceps (posteriorment tsars) en aquesta creuada, deuria dur el poble a creure en el perill extrem que constituïen els heretges. Per a Oinas, aquest perill podria haver estat de l'ordre dels més grans pecats imaginables: la matança de cristians, beure la seva sang i menjar-se'n la seva carn, igual que es creia que els vampirs ho podien fer.

Tanmateix, encara que és evident que el terme herètic va incorporar en algun moment molts aspectes del vampir, les especulacions d'Oinas potser van massa lluny. Per a reforçar el seu punt de vista, l'acadèmic d'Estònia apel·la a la possibilitat que el fet que es trobessin cadàvers incorruptes d'heretges podria identificar-los amb els vampirs. És veritat que la percepció de santedat d'un cadàver incorrupte de l'església de Roma té una contrarèplica de maldat a Bizanci. Tanmateix, els casos de cadàvers incorruptes es donaren tant entre els herètics com els que no ho eren.

Una situació paral·lela seria la de l'illa grega de Creta on els sarraïns es van convertir en dimonis. Vestits amb ferro, aquests dimonis munten cavalls cuirassats salvatges i arrosseguen pesades cadenes darrere d'ells, atemorint la gent. Durant l'estiu i al migdia, se'ls veu exhibir la seva immensa riquesa a la llum del sol. La demonització dels sarraïns a Creta té l'origen en el període del 826-961, quan l'illa estava sota el domini dels sarraïns, amb una religió diferent de la grega i, més important, que oprimien als cretencs terriblement. El procés de demonització es va veure reforçat pels pirates (també anomenats com a "sarraïns"), que durant segles després, van irrompre a Creta i les àrees veïnes. Imellos (1969) suggereix que el terme "sarraïns" com el nom dels dimonis va substituir a Creta un nom grec original, un desenvolupament que seria similar al de Rússia on termes com *eretik* i *erestun* haurien substituït l'*upyr* original.

Jordi Ardanuy

Notes

¹ Aquest article es basa en un treball acadèmic de Felix J. Oinas (1911-2004) titulat «Heretics as Vampires and Demons in Russia»,

que va ser publicat l'any 1978 a *The Slavic and East European*. El professor Oinas va ser un notable lingüista i folklorista, nascut a Tartu i considerat un pioner en l'estudi del folklore d'Estònia. En el camp de la filologia, la seva especialitat foren les llengües eslaves i les ugrofineses (Feldstein 2005).

Tanmateix, cal advertir sobre el present article que sota cap concepte es pot considerar una traducció, ni tan sols un resum del d'Oinas, encara que recull la informació fonamental relacionada amb els vampirs.

² Apareix al segle XIII del llatí "*haerētīcus*", amb igual significat. Aquest deriva de "*haerēsis*" (opinió, sistema, doctrina; heretgia'); i, aquest, del grec "*hairesikós*" sectari, derivat de *hairéomai* "agafar; triar" (Gran Diccionari 1988: veu "heretge").

³ Regió històrica actualment dividida entre la República de Carèlia i la província (óblast) de Leningrad a Rússia; i, la Carèlia Meridional i la Carèlia Septentrional a Finlàndia.

⁴ En el context de l'Església Ortodoxa russa, reben el nom de Vells Creients els cristians partidaris dels vells cànons eclesiàstics i l'antiga litúrgica que no van acceptar la reforma de Nikon el 1654. El seu rebuig al canvi els va convertir en objectiu d'una cruel persecució. Conservadors de moral estricta, tenen prohibit l'alcohol, el tabac i rasurar-se la barba.

⁵ Словаря Академии Российской, primera edició 1789-1794.

⁶ El ludi és un llenguatge finès de la família uràlica. El parlen unes 3.000 persones de la República de Carèlia a Rússia, a la zona propera del llac Onega. Alguns d'ells també parlen rus. Per alguns és un simple septentrional del vepse, una llengua que globalment dominen correctament uns 6.000 individus.

⁷ Anuksenlinnu en carelià; Aunus, en finès; Олоонец, en rus. Pertany al districte de Olonetsky,

Referències

- Aleksandr Afanas'ev (1976). «Poetic views of the Slavs regarding Nature». *A Vampires of the Slavs*, ed. Jan L. Perkowski. Cambridge, Mass.: Slavica, 1976, p. 160-179.
- P. S. Efimenko (1877). *Materialy po etnografii russkogo naselenija Arxangel'skoj gubernii*. Vol 1. Moscu.
- Ronald F. Feldstein (2005). «Memorial Resolution, Felix J. Oinas». *Circular B31-2006*. Indiana University. Disponible a: <<http://www.indiana.edu/~bfc/docs/circulars/05-06/B31-2006.pdf>>. (Consulta 2 de juny de 2012)].

- *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* [en línia] (1998). Barcelona: Fundació Enciclopèdia catalana. Disponible a: < <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0073069>>. (Consulta 20 de maig de 2012).
- Stephanos D, Imellos (1969). «E demonopoiesis ton sarakenon en Krete». *Anatypon ek tes Epeteridos tou Kentrou Ereyne Ellenikes Laographias*. [Anuari del Centre de Recerques per al Folklore grec], núm. 21-22 (1967-1968): 113-125. Atenes. [Existeix una versió en anglès de Margaritis Fourakis: «The Saracens as Demons in Cretan Legends». *Folklore Forum* vol. 10, núm 3 (1977): 16-19. Disponible a: <<https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/1646/10%283%2916-19.pdf?sequence=1>>. (Consulta 2 de juny de 2012)].
- Vuk Stefanović Karadžić (1935). *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima* [Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма]. Belgrad: Štamparija Kraljevine Jugoslavije. [Primera edició 1818].
- Kazimierz Moszyński (1976). «Slavic Folk Culture». *A Vampires of the Slavs*, ed. Jan L. Perkowski. Cambridge, Mass.: Slavica, 1976, 185.
- Felix J. Oinas (1978). «Heretics as Vampires and Demons in Russia». *The Slavic and East European Journal*, vol. 22, núm. 4: 433-441.
- Jan L. Perkowski (2012). «El vampir folklòric búlgar». *L'Upir*, vol 4, núm, 31: 105-118. (Edició original 1992).
- Lauri Posti (1977). «Kerettilainen». *Dins de Kielenja kulttuurin kentalta: Professori Igor Vahrokselle hanen tayttiessiin 60 vuotta*. Lauri Posti et al. Helsinki: Neu vostoliittoinstituutti (Neuvostoliittoinstituutin Vuosikirja, 25).
- Pavel Nikolaevich Rybnikov (1910). *Pesni, sobrannye P. N. Rybnikovym* [Les cançons recollides per P. N. Rybnikov]. Vol. III. [Introducció de A. E. Gruzinski].
- *Slovar' r usskogo jazyka*. [Словарь русского языка]. Vol. II. (1892). Sankt Peterburg: Akademija Nauk.
- Sergei Aleksandrovich Tokarev (1957). *Religioznye verovanija vostochnoslavjanskix narodov XIX nacala XX v.* [Религиозные верования восточнославянских народов СТИХ начала XX в., Les creences religioses dels pobles orientals vers el principi del segle XX]. Moskva — Leningrad: AN SSSR [Acadèmia russa de ciències].
- [Max Vasmer (Макс Фасмер)] (2004). *Этимологический словарь Фасмера* [Diccionari etimològic de Vasmer]. [En línia]. Disponible a: <<http://vasmer.narod.ru>>. Consulta 1 de maig de 2012. [Versió en paper originalment publicada a Nova York el 1986].
- T. P. Vukanović (1976). «The Vampire». *A Vampires of the Slavs*, ed. Jan L. Perkowski. Cambridge, Mass.: Slavica, 1976, p. 201-234.
- A. V. Zapadov; G. P. Makogonenko, eds. (1950). *Russkaja proza XVIII veka* [La prosa rusa del segle XVIII]. Moskva — Leningrad: GIXL.
- Dmitry K. Zelenin (1927). *Russische (Ostslavische) Volkskunde*. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter.
- A. Zvonkov (1889). «Očerk verovanij krest'jan Elatomskogo uezda» [Assaig sobre les creences dels pagesos del districte d'Elatomsk]. *Etnografičeskoe obozrenie*, núm. 2.